

Lezing Ad van Liempt ter gelegenheid van de opening tentoonstelling 'Het verzet spreekt' op de Eerebegraafplaats te Bloemendaal
15 april 2025

Zeer geachte aanwezigen,

Vorige maand is, 95 jaar oud, Dick Verkijk overleden, de strijdbare journalist die ons zo lang op de hoogte hield van wat er allemaal fout ging in Oost-Europa waar hij lang correspondent was. Ik moet dezer dagen vaak aan hem denken. Hij was, eigenlijk, zijn hele leven in het verzet. Zelfs als kind, als scholier, verspreidde hij al verzetsbladen. Ik was er getuige van dat hij in 2009 in verzet kwam tegen een beslissing van de eerbiedwaardige organisatie Yad Vashem. We hadden samen een aanvraag ingediend voor twee echtparen die in de oorlog de joodse kinderen Sanders uit Haarlem onderdak hadden gegeven. Yad Vashem weigerde de onderscheiding, onderzoek had uitgewezen dat de ouders van de kinderen waren overgegaan tot de vrijzinnig hervormde kerk. Woedend was hij. Of ze daar in Jeruzalem helemaal belazerd waren? Die kinderen waren niet opgepakt en vermoord omdat ze vrijzinnig hervormd waren, maar omdat ze joods waren. Hij schreef een meer dan pittige brief, organiseerde een petitie en na een paar weken kwam het antwoord: de Yad Vashem onderscheidingen werden toch toegekend.

Aan deze Dick Verkijk moest ik de laatste tijd vaak terugdenken. Er is laatst een opzienbarend boek uitgekomen dat tot de conclusie komt dat er in Nederland tijdens de bezetting veel meer verzet tegen de nazi's is geboden dan altijd werd aangenomen. De auteurs zijn aan het rekenen geslagen en komen tot de slotsom dat er wel een miljoen mensen in die tijd op de een of andere manier de bezetters hebben tegengewerkt. Een miljoen – tegenover de 25.000 verzetslieden die voortdurend rondzweven in ons collectieve geheugen als het over de kwantiteit van het verzet gaat.

Ik moet vooral glimlachen om de ophef over dat boek. Die Dick Verkijk schreef 24 jaar geleden het boekje 'Die slappe Nederlanders – of viel het toch wel mee in 1940-1945?' Hij had in dat boekje, uit woede over dat almaar bagatelliseren van het verzet in Nederland, berekeningen gemaakt die nog veel hoger uitkwamen. Als je de hulp aan onderduikers meetelde, en als je de half miljoen deelnemers aan de april-meistaking meetelde, en al die mensen die op allerlei momenten in allerlei omstandigheden de bezetter dwarszaten – dan kwam je in de miljoenen uit. Bladzijden lang hield Verkijk in zijn boekje de berekeningen vol, zijn woede spat van de pagina's. We gaan zijn bevlogenheid nog missen.

Het probleem is natuurlijk het menselijk geheugen. Er gebeurt zoveel in de wereld om ons heen dat we gemakkelijk vergeten. Soms is dat wel prettig. Niet voor niets sprak de omstreden KVP-politicus Carl Romme, als er weer eens een voor hem vervelende kwestie werd opgerakeld, de gedenkwaardige woorden: 'Ik ben gezegend met een slecht geheugen.' We kennen van recenter datum het verschijnsel van het plotseling verdwijnen van actieve herinneringen. Dat geheugen van ons moet geregeld ondersteund worden. Vandaar ook dat we hier zijn: om weer eens goed te luisteren naar de stem van het verzet uit de bezettingstijd. Het Verzet Spreekt – zo heet het nieuwe informatieproject dat de Stichting Eerebegraafplaats hier heeft ontwikkeld. Het geeft een overzichtelijk beeld van het verzet, in deze altijd weer ontroerende omgeving – de laatste rustplaats van 372 vertegenwoordigers van de onafzienbare massa Nederlanders die zich tegen de bezetting hebben teweergesteld. Van deze 372 mensen zullen de namen tot in lengte van dagen genoemd blijven worden. Maar er zijn er zoveel meer, we weten niet eens hoeveel, die hun verzet niet hebben overleefd. Ik wil er hier vandaag een paar met u bespreken, mensen die ik in diverse onderzoeken de laatste jaren ben tegengekomen, en die om allerlei redenen het evenzeer verdienen herinnerd te worden.

Om te beginnen een van de 372 hier. Teun Wortman, een marechaussee uit Neede, die actief was in het verzet, om precies te zijn in de KP Aalten, de organisatie die intensief in actie kwam om de talloze onderduikers in dat dorp in leven te houden – Aalten werd niet voor niets het onderduikdorp genoemd met op het laatst 2500 onderduikers op 13.000 inwoners. De mensen van de KP Aalten werden verraden door toedoen van een infiltrant, opgerold, in de gevangenis van Kamp Vught terecht in een schijnproces en daarna opgesloten in afwachting van de uitvoering van het vonnis. Wat er daarna gebeurde weten we dankzij medegevangene Louis Frequin, later bekend als hoofdredacteur van dagblad De Gelderlander. Hij zat ook in de gevangenis van Kamp Vught, maar zou door een toeval overleven. Hij schreef later zijn ervaringen op. Hij herinnerde zich hoe – toen ze terugkwamen na hun schijnproces - de terdoodveroordeelden gezamenlijk gingen bidden. Door hun vinger op het klepje in hun celdeur te houden, konden ze elkaar horen, door een kijkgaatje. Samen zongen ze, katholiek en protestant, psalmen. Frequin was het meest geroerd door het optreden van Teun Wortman, die marechaussee uit Neede, die op enig moment, als diepgelovige zoon van een evangelist, voorging in gebed. Wortman was toen 32 jaar, getrouwd, hij had een dochtertje van drie jaar. Hij hield zijn lotgenoten voor dat de naderende dood 'de uiteindelijke vervulling is van alle verwachtingen in dit leven'. Maar, zo voegde hij eraan toe:

'Die vervulling kan niet volledig zijn, wanneer we de vijand, die ons morgen of overmorgen zal doden, niet voordien vergeven hebben.'

Het was een bijzonder moment: een jonge vader die in het zicht van zijn executie opriep tot vergeving van de beulen. Het is een van die verhalen waaruit blijkt dat sommige mensen op het vlak van humaniteit in de zwaarste ogenblikken een ongekeerde hoogte kunnen bereiken.

Het is begin juni 1944. In Kamp Vught worden de doodstraffen dan nog niet op eigen terrein voltrokken. Dat gebeurt pas daarna, later die maand en vooral in de maanden daarna, als de bezetter het Fusilladeterrein uitkiest als de nationale executieplek van Nederland.

In de nacht van 5 op 6 juni gaan de mannen van KP Aalten op weg, in vrachtwagens in noordwestelijke richting. Ze zijn met 14 man, er zijn ook nog negen andere terdoodveroordeelden bij, uit Nijmegen en Arnhem. Hier, in de duinen, worden ze neergeschoten. Bij het eerste ochtendlicht, op precies hetzelfde moment dat een kleine 700 kilometer zuidelijker de eerste landingstroepen de kust van Normandië bereiken en hun bevrijdingstocht door West-Europa beginnen. Opdat wij niet vergeten.

Er liggen hier, zoals u allen weet, 371 mannen begraven, en één vrouw, meteen de beroemdste van allemaal, Hannie Schaft. De nazi's vonden het om propagandistische redenen niet opportuun om in Nederland vrouwen te executeren. Hannie vormde de uitzondering. Er zijn een aantal namen bekend van vrouwen die speciaal naar Sachsenhausen werden afgevoerd om daar te worden doodgeschoten. Truus van Lier, Nel Hissink, Reina Prinsen Geerligts.

Een paar jaar geleden kwam ik min of meer bij toeval de naam van een vrouw tegen, die tóch in Nederland voor een vuurpeloton stond, op het laatste nippertje eigenlijk. Het gebeurde in Deventer, tijdens de stormachtige opmars van de Canadese troepen op hun bevrijdingstocht door oost- en Noord-Nederland. Een verzetsgroep, bestaande uit studenten van de Koloniale Landbouwschool, had zich voorgenomen de brug over het Overijssels Kanaal veilig te stellen, zodat de bevrijders er ongehinderd overheen konden. Een Duitse patrouille overviel hen. Er volgde een vuurgevecht waarbij twee studenten sneuvelden. De anderen werden gevangen genomen. Op de Snipperlingsdijk werden ze op een rij gezet. Een van hen was Corrie van Baalen, ze heette aanvankelijk Corrie Bosch, maar ze was twee weken tevoren getrouwd met Jos van Baalen, ook lid van de groep. Corrie was de eerste van

het vijftal die neerviel – de commandant van de patrouille trok zich van de order om geen vrouwen dood te schieten niks aan.

Hij was trouwens toch van de meedogenloze lijn. Toen een van zijn mede-soldaten, de hospitaalsoldaat Ernst Gräwe, protesteerde en zei dat het toch nergens op sloeg deze jonge mensen dood te schieten terwijl de Canadezen ieder ogenblik konden arriveren – toen moest hij zijn wapen inleveren, en werd hij ook doodgeschoten. Drie kwartier later was de bevrijding van Deventer een feit.

Corrie van Baalen werd negentien jaar. Ze lag opgebaard in een kerk, er werd een foto van haar gemaakt die in Engeland op sommige voorpagina's kwam, als 'de vrouw die haar leven gaf zodat haar land kon overleven'.
Opdat wij niet vergeten.

Vorige maand kwam er een boek uit waarin een verzetsleider in Groningen centraal staat, Hessel van der Zee. Het boek heet 'Zuster Jo.' Dat zit zo. Toen Hessel in 1943 werd opgeroepen voor de Arbeidsinzet pakte hij zijn koffer, nam opzichtig afscheid van iedereen, zwaaide naar de buurt en vertrok. Niet naar Duitsland, maar naar een adres ergens in de stad. Daar liet hij zich omschminken en trok hij een verpleegstersuniform aan. Vanaf dat moment was hij Zuster Jo, de leider van de K-Groep, die in Groningen honderden onderduikers verzorgde en van distributiebonnen voorzag. Zuster Jo kon op alle momenten van dag en nacht door de stad fietsen. De vermomming was zo goed dat zelfs de collega's in het verzet hem vaak niet herkenden. Maar ook hier maakte een verrader een einde aan deze verzetsgroep. Het hele gezelschap, elf mannen, werd opgepakt en afgevoerd, eerst naar Amersfoort, daarna naar Vught. Daar was de kampgevangenis, door iedereen de bunker genoemd, inmiddels de plek waar de gevangenen hun executie moesten afwachten. Bijna elke avond hoorden ze de schoten knallen op de fusilladeplaats, een paar honderd meter van hun cel. Ze wisten dat ze morgen zelf aan de beurt konden zijn.

Op 22 augustus was het zover voor de noordelijke delegatie. De elf mannen van de K-Groep, inclusief leider Hessel van der Zee alias Zuster Jo en nog twaalf anderen uit Groningen en omgeving vielen voor het vuurpeloton. Dat ze in tijden van benzineschaarste helemaal naar Vught werden gebracht had een reden: daar had de Berlijnse firma Kori inmiddels drie verbrandingsovens geïnstalleerd en daardoor kon de top van de Sicherheitspolizei zijn meest gedreven vijanden uit het hele land liquideren zonder sporen achter te laten. Uit Schiedam, uit Nijmegen, uit Amsterdam, uit alle windstreken werden verzetsmensen naar Vught gebracht waar executiepelotons van de SS aantraden en daarvoor beloond werden met extra sigaretten en jenever. In totaal volgens mijn onderzoek waarschijnlijk rond de vierhonderd man.

Teun Wortmans stoffelijk overschot ligt hier, Corrie van Baalen op de begraafplaats Steenbrugge in Diepeveen, Hessel van der Zee is gecremeerd in Vught. De vierde die ik hier wil noemen, opdat wij niet vergeten, eindigde in de verbrandingsoven van concentratiekamp Dachau. Het gaat om Marinus van Rooijen, door iedereen Ries genoemd, een boerenzoon uit Houten, die de trots van zijn ouders was, omdat hij voor priester studeerde. Hij werd kapelaan in 's Heerenberg. Daar had hij begin augustus 1941 een herderlijk schrijven van aartsbisschop Jan de Jong vanaf de preekstoel voorgelezen. De strekking was een oproep aan de katholieken om te weigeren toe te treden tot de gelijkgeschakelde vakbond waarin de bezetter alle Nederlandse werknemers wilde onderbrengen. Marinus was het zo volledig met die oproep eens dat hij samen met zijn collega's de brief stencilde en huis aan huis verspreidde. Daar werd hij, na verraad, voor opgepakt. De weg langs gevangenis en kampen eindigde in Dachau. Daar eindigde ook zijn leven.

Marinus was gek van sport, vooral van voetbal. Hij was geestelijk adviseur van de lokale club Bergsche Boys, had zelfs meegeholpen met de kruiwagen om een nieuw veld aan te leggen. Kort na de bevrijding van 's Heerenberg, eind april 1945, kwam de club in algemene ledenvergadering bijeen. De leden besloten de club van naam te laten veranderen, Bergsche Boys werd MvR, de afkorting van Marinus van Rooijen. Een voetbalclub genoemd naar een kapelaan. Een paar jaar geleden bleek de club opeens gefuseerd, de naam verdween, maar niet helemaal: het sportpark in 's Heerenberg heet tegenwoordig het Marinus van Rooijenpark, en de plaatselijke tafeltennisclub heet nog steeds MvR. Opdat wij niet vergeten.

Het joodse gezegde luidt: je bent pas dood als je naam niet meer genoemd wordt. In die geest zijn wij vandaag hier. Het verzet spreekt, nog steeds. We mogen de namen niet vergeten. En laten we trouwens ook de naam van Dick Verkijk blijven noemen. Ik dank u voor uw aandacht.